Revista d'Etnologia de Catalunya _ Juliol 2012 _ Núm. 38

Abans tot això eren camps

Procés de transformació urbana i social de Barcelona

ipec

Adriana Salvat Torregrosa

«Sí, va ser una cosa ja pim, pam, pim, pam; una cosa darrera l'altra, no ens vam dar compte. Només et diré que sorties aquí al carrer, tombaves, per exemple, Escorial, i al final del carrer veies muntanya; allà dalt de tot, ara ja no hi ha muntanya, ja es veuen cases, és una cosa rapidíssima... però imagina't tu... Però tot allò eren camps, tot allò eren camps...».

Darrere d'aquesta expressió tant coneguda, s'hi amaga l'experiència d'un procés i d'una transformació urbana i social profunda i complexa. Sense ànim de fer un estudi exhaustiu sobre el creixement i la transformació de la ciutat, el treball ha buscat, sobretot, parlar-ne des del testimoni de persones que han viscut aquestes transformacions, incidint així en el punt de vista de l'experiència i dels efectes que tot això ha tingut en la vida col·lectiva i individual de la ciutadania.

Parlem del cas concret de la ciutat de Barcelona. El creixement demogràfic que pateix la ciutat des del final de la dècada dels quaranta fins ben entrats els anys setanta del segle xx —a causa, majoritàriament, dels fenòmens migratoris motivats per la industrialització— tenen un seguit de conseqüències molt importants a nivell urbà i social. La morfologia de la ciutat es veu modificada radicalment amb el creixement de noves àrees i el rebliment de zones fins aleshores no urbanitzades. Aquest creixement es produeix de diferents maneres: des de les trames residencials suburbanes —herència dels tipus tradicionals d'urbanització del segle anterior—, fins als barris d'autoconstrucció o els polígons d'habitatge massiu.

El treball ha estudiat el cas d'algunes àrees concretes de la ciutat que es diferencien entre si per la seva tipologia urbana i també pel tipus de transformació que s'hi donà i pel moment en què aquesta tingué lloc (Gràcia-Guinardó, Sant Andreu, Poblenou, polígons de Sant Martí, Horta-el Carmel...). Les persones amb qui s'ha parlat han viscut tota la vida —o gran part d'aquesta— a la mateixa zona i han estat testimonis de la seva transformació.

Els resultats del treball s'han sintetitzat en un audiovisual —en el qual imatges d'arxiu i fotografies personals dels entrevistats, així com plànols de planejament i plànols d'edificacions— van il·lustrant les vivències i les reflexions que les diferents persones han anat aportant sobre l'experiència de la ciutat.

A partir de la reflexió sobre la transformació de la ciutat han aparegut molts temes relacionats (la desaparició de les activitats lligades al camp, la idea de progrés, els canvis a nivell global en el context econòmic, polític, cultural, social...). Es fa difícil sintetitzar aquí tots aquests temes però, a continuació, s'exposen resumidament alguns dels aspectes o reflexions que s'han trobat interessants.

D'anar a Barcelona a viure a Barcelona

«Jo no vaig anar gairebé mai a Barcelona fins que no vaig ser grandet».

Cap de les persones amb qui s'ha parlat considera que va néixer a Barcelona, i ningú no hi va viure, però tots es consideren habitants de Barcelona, actualment. Aquest canvi d'identitat és complex, perquè el lloc d'origen, el barri «que era com un poble» ja no es pot definir geogràficament i, a més a més, per a molta gent és el lloc de la infància. La ciutat es generà coincidint amb el propi creixement personal, i a mesura que es van fer grans no només van descobrir la ciutat, sinó que la ciutat s'anava definint al mateix temps.

«El que passa és que, clar, nosaltres hem viscut tot això, viure la ciutat com en un poble, quan érem petits i ara ja som adults; ho hem viscut en una època en què érem petits i que ja ens anava bé. A mi ja m'anava bé. Potser ara viure en un barri d'aquestes característiques

Antònia Torregrosa al balcó de la primera casa de pisos on va viure al carrer Sant Lluís, tocant al carrer Pi i Margall (1965). FAMÍLIA TORREGROSA

com un poble, que tothom es coneix i tal, potser ara no m'aniria tan bé.

[...] M'he sentit sempre protegida, independent, tot i que m'ha agradat que a Gràcia ens coneguéssim tots i que fos tipus poble, però quan vaig començar a ser més gran, anar a Barcelona representava llibertat total i descobrir coses...».

El tema del transport s'ha assenyalat com un aspecte clau per entendre l'expansió de la ciutat i la transformació del propi lloc, i també per entendre el sentiment de pertinença a la ciutat. L'arribada del metro a llocs que fins aleshores no estaven ben comunicats fou crucial. El metro seria el gran connector amb *la ciutat*, o més aviat, el gran generador de ciutat. Parlem, en molts casos, dels anys setanta. Fins aleshores molts nuclis del pla de Barcelona, tant nous com antics, encara no formaven part ben bé de la gran ciutat, sobretot pel que fa al sentiment de pertinença al lloc que tenien els seus habitants.

La desaparició del carrer

El procés de substitució dels edificis existents, així com els nous edificis en terrenys que mai s'havien edificat encara generen una densificació sovint desmesurada, per una banda, i comporten la desaparició de les antigues tipologies d'habitatge, que eren les que estaven arrelades al sistema social i també laboral, per l'altra; aquest és un canvi essencial.

La majoria d'antics nuclis del pla es caracteritzaven per la tipologia d'habitatge de planta baixa i pis, sovint amb jardí o pati al darrere. Això propiciava unes relacions de veïnatge molt estretes i el carrer era l'escenari d'aquestes relacions. A més , el fet que gairebé no hi haguessin automòbils feia del carrer un espai de convivència, un espai on es desenvolupaven totes les activitats socials, les festes o les tertúlies prenent la fresca.

En desaparèixer la tipologia d'habitatge que donava sentit al carrer com a espai social desapareix el lloc, es transforma, i les activitats tant socials com laborals es traslladen a altres àmbits, a espais que la mateixa transformació de la ciutat anirà definint i pels quals la connectivitat serà imprescindible. La proliferació d'automòbils és causa i efecte d'això.

«[...] Després ja va anar canviant molt, ja va anar canviant molt perquè la gent es va anar morint, la gent que jo havia conegut es va anar morint, les cases es van anar venent, les cases petites, i es van edificar cases noves, la gent que va venir ja no tenia res a veure, ja no coneixies ningú i la transformació va ser així. Però *lo* que va fer més mal va ser el cotxe.

Això s'acabarà amb la nostra generació, perquè vosaltres ja no ho heu conegut, ja no tindreu aquesta visió, perquè no l'heu viscuda mai, està clar. [...] Jo vivia d'una manera diferent. És a dir, vosaltres no necessiteu, perquè no l'heu

Revista d'Etnologia de Catalunya _ Juliol 2012 _ Núm. 38

tingut mai, el recolzament aquest de veïnatge o de poble que teníem dins d'un barri. [...] Com que no l'heu tingut mai, perquè ja heu viscut en una altra època, ja sou més autosufucients en aquest aspecte... no autosuficients, no sé com explicar-me. [...] Això és un aspecte, i hi ha molts més altres aspectes diferents. Políticament, per exemple, ja ni en parlem...».

Hort, pati, balcó

Les activitats més lligades a la terra —l'hort, les gallines, els animals que es duia a pasturar pels descampats— s'aniran esfumant a mesura que desapareixen els patis i els solars buits.

«Quan ho teníem no ho valoràvem, perquè era ja un fet natural. Jo vaig néixer en una casa amb un jardí al darrere, i ja semblava que era lo normal, no? Però tenen influència les noves modes, les transformacions que es fan influeixen, perquè de comoditats de fet no en teníem, no teníem *quarto* de bany i alesshores, de petita, somniava tenir un pis, un pis amb un *quarto* de bany i amb balcó, i que tot estigués arregladet. [...]».

El canvi de la tipologia d'habitatge incidirà directament en el tipus d'organització domèstica i social. Mentre tothom admet que hi hagué una millora important de les condicions de vida, es perd una manera de viure més comunitària.

«Sí, perquè ens hem acostumat a viure d'una manera molt diferent a com vivíem, precisament per això, és que no té res a veure. Mira, la casa dels meus pares, per exemple, la casa aquella quants metres tenia? 40? 45? Doncs allà hi vivíem sis persones fixes, i els caps de setmana una altra, i tothom que ha vingut del poble ha vingut a parar a casa meva. I hi cabíem tots! Jo no he sentit mai la meva mare o el meu pare queixar-se d'això, mai a la vida! I avui en dia, ostres, si ha de venir algú, si no tens una habitació muntada... no, és que no tinc lloc. [...] Sí

Joan Enric i Pep Montañez jugant en un descampat del Passeig Maragall (1950-1952). FAMÍLIA MONTAÑEZ

Construcció dels blocs del Grup La Pau (1966). ARXIU ADIGSA

Veïns del carrer Sant Lluís, tocant al carrer Escorial del barri de Gràcia (1950-1960).
FAMÍLIA TORREGROSA

que és veritat que les coses han canviat molt, ha canviat molt l'estil de vida».

L'espai domèstic canvia en la mateixa mesura que es transforma l'espai social. El jardí, el pati, l'eixida, l'espai exterior del qual s'acostumava a fruir amb la tipologia de la caseta, desapareix amb la nova tipologia edificatòria de la casa o el bloc de pisos.

«Quan vaig anar a viure al pis em vaig sentir molt engabiada, perquè jo abans a casa tenia aquella sortida on teníem plantes, teníem de tot. Recordo que va haver-hi un època en què teníem gallines, i la meva àvia em deia "Maria, vine, que anirem a buscar els ous", i portaven aquells davantals les àvies; jo agafava els ous i com que eren calentonets me'ls fregava pels ulls, i em deia que això allargava la vista... Ah i després teníem dos o tres gats i un lloro!».

Amb les cases de pisos es deixa de tenir contacte directe amb el sòl i amb el carrer, i apareix un element arquitectònic que, tot i no ser nou, adquireix una funció nova: el balcó.

El balcó és la conseqüència del canvi profund que ha fet la ciutat. Durant un temps la gent el pren com l'espai que substitueix el pati o, fins i tot, el carrer: «Al principi ho fèiem, això de prendre la fresca al balcó amb les veïnes»; però després el nivell de trànsit i de soroll deixa el balcó com un element gairebé arcaic, sense tenir ben bé els atributs d'espai exterior i creant una dèbil relació amb el carrer, quan aquest mateix ja no té atributs a nivell d'espai social.

Espai indefinit – espai definit: l'aparició de l'espai públic

La desaparició del carrer com a espai social és un fet que moltes de les persones amb les que s'ha parlat han assenyalat a través del record de la infantesa. La paraula «llibertat» apareix molts cops quan es refereixen a la vida que tenien com a nens, que anaven on volien i el carrer era per a ells el lloc on jugar, on estar i on aprendre. Més endavant, diuen que el cotxe és el que impedeix l'ús d'aquest espai, però evidentment hi ha molts d'altres factors.

No només el carrer era l'espai del joc, també ho eren els «camps», els descampats, els solars, els torrents, la terra que semblava de ningú. En alguns llocs, aquest espai també es trobava «a la casa dels altres», masies o cases grans amb terreny on la gent s'hi reunia. La pèrdua, no només dels espais concrets, sinó sobretot de la possibilitat de fruir de l'espai tal com s'havia fet fins aleshores, coincideix —en moltes de les persones amb qui s'ha parlat— amb la fi de la seva vida com a infants o adolescents i l'inici ja de l'edat adulta; per tant, els sembla un fet que fou natural i del qual no es van adonar gaire.

«Ara sí que es valora més l'espai públic, les places, però llavors no... I és que nosaltres teníem tota la llibertat del món, teníem l'espai que volíem, si no et dic que jugàvem al carrer! Podia patinar pel carrer Escorial, amunt i avall, els nens feien patins, ens ajuntàvem quatre o cinc i jugàvem per allà, no necessitàvem un espai d'aquests com ara, prefabricat, tant temàtics com ara, ara estan tots igual. El carrer era nostre».

En aquest comentari apareix un tema clau, darrere de l'expressió «d'espai prefabricat i temàtic» s'hi amaga una apreciació molt encertada.

La transformació de la ciutat ve donada tant des de l'urbanisme com des de les prioritats econòmiques i polítiques del moment, amb uns criteris

Revista d'Etnologia de Catalunya _ Juliol 2012 _ Núm. 38

Fragment del Plànol de Barcelona 1943 (6249), zona de Poblenou i camps limítrofs (al límit amb Sant Adrià, zona on es construirà el Polígon Sud-Oest del Besós). SEIX BARRAL/ARXIU HISTÒRIC DE LA CIUTAT DE BARCELONA

Antigues terres de Cal Comte a Gràcia, en procés de construcció (carrer Pi i Margall) [1950-1960]. TAF/ARXIU MUNICIPAL DEL DISTRICTE D'HORTA-GUINARDÓ

Construcció dels primers blocs del Polígon Sud-Oest del Besós (1959). JOAN GRAS/CENTRE CÍVIC DEL BESÓS

que prioritzen la definició funcional de cada element de la ciutat. Els carrers es converteixen en vies de circulació per als cotxes; les places, a poc a poc, en zones on poder estar; i els parcs, en zones on poder jugar. Els espais es delimiten fins al punt que, en l'actualitat, els jocs dels nens estan limitats per una tanca on dins hi ha el parc «temàtic».

Aquesta delimitació funcional no existia. L'espai «indefinit» era l'espai social i del joc, i que, a poc a poc, s'anirà definint, inicialment a causa de la proliferació d'automòbils (hem de pensar que fins ben entrats els anys setanta hi havia molts pocs semàfors a la ciutat).

Però la circulació rodada no serà l'únic definidor funcional. La possibilitat de poder jugar o passar per descampats o zones obertes fent drecera va desapareixent a mesura que es construeix, però també a mesura que la propietat privada es va convertint cada cop més en un delimitador clar d'allò públic. El que queda, després de tot, és el que s'acaba anomenant «espai públic», un reducte del que fins aleshores havia estat l'espai social del carrer. ■